

UDC: 347(045)(575.1)

FUQAROLIK HUQUQ VA BURCHLARINING VUJUDGA KELISHI HAMDA ULARNI HIMOYA QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Imomov Nurillo Fayzullayevich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlar doktori, professor
ORCID: 0000-0002-5961-9970
e-mail: nurillo_1212@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-apreldagi F-5464-son farmoyishi bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish Konsepsiyasidan kelib chiqib, fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelishi hamda ularning himoya qilinishi masalalari tahlil qilingan. Unda fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari sifatida yig'ilish qarorlarining huquqiy tabiati, yuridik fakt sifatidagi o'rni va mohiyati xorijiy davlatlar qonunchiligi asosida o'rganilgan hamda FKning yangi tahririga yig'ilish qarorlariga oid qoidalarini kiritish bo'yicha takliflar asoslantirilgan. Shuningdek, fuqarolik huquqlarining siyosiy huquqlardan mustaqilligiga oid qoidalar ham fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelishiga ta'siri nuqtayi nazaridan tahlil etilgan va bu haqdagi normalarni ham yangi tahrirdagi FKga kiritish g'oyasi ilgari surilgan. Bundan tashqari, mazkur maqolada shaxs o'zining fuqarolik huquqlari buzilganda, tan olinmaganda yoki nizolashilayotganda, ushbu huquqlarni himoya qilishga haqliligi normasini FKga kiritish muammosi ham tahlil etilgan. Qolaversa, maqolada FKga shaxsning o'z huquqini o'zi himoya qilishning shartlari, mezonlari va chegaralari masalalari ham o'rganilib, bu boradagi yangi talablarni qonunchilikda ifodalash zarurligi asoslantirilgan. Fuqarolik huquqlarini himoya qilishda boy berilgan foyda institutiga oid qoidalarini aniqlashtirish masalalari ham bugungi kunda dolzarb tusga ega va bunda ham boy berilgan foydaning mavjudligi va uning miqdorini belgilashning aniq shartlarini belgilash zarur. Shu bilan birga, fuqarolik huquqlarini himoya qilishda davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zararlarni qoplashga oid qoidalarining ham bugungi kunda zamonaviy voqeliklar negizida aniq huquqiy tartibga solinishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: fuqarolik huquqi, majburiyat, himoya, yuridik fakt, yig'ilish qarori, siyosiy huquq, mulkiy huquq, zarar, boy berilgan foyda, shaxsning huquqini o'zi himoya qilishi.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИХ ЗАЩИТЫ

Имомов Нурилло Файзуллаевич,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой «Гражданское право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проводится анализ возникновения и защиты гражданских прав и обязанностей на основе Концепции совершенствования гражданского законодательства Республики Узбекистан, утвержденной распоряжением Президента Республики Узбекистан от

5 апреля 2019 года № P-5464. На основе исследования законодательства зарубежных стран изучена правовая природа решений собрания как основы формирования гражданских прав и обязанностей, их место и значение как юридического факта, обосновываются предложения о включении положений о решениях собрания в проект новой редакции Гражданского кодекса. Также были проанализированы нормы о независимости гражданских прав от политических прав с точки зрения их влияния на возникновение гражданских прав и обязанностей и выдвинута идея включения их в новую редакцию Гражданского кодекса. Кроме того, в данной статье анализируется вопрос о включении в ГК нормы о праве лица на самозащиту своих гражданских прав в случае их нарушения, непризнания или спора. Также в статье рассматриваются условия, критерии и пределы самозащиты прав лица по ГК и обосновывается необходимость отражения данных требований в законодательстве. Сегодня актуален вопрос определения правил института упущенной выгоды при защите гражданских прав, поэтому необходимо установить четкие условия определения наличия и размера упущенной выгоды. В то же время в современных реалиях актуально определение точных правил возмещения вреда, причиненного государственными органами и должностными лицами в сфере защиты гражданских прав.

Ключевые слова: гражданское право, обязательство, защита, юридический факт, решение собрания, политическое право, право собственности, ущерб, упущенная выгода, самозащита прав лица.

IMPROVING THE EMERGENCE AND PROTECTION OF CIVIL RIGHTS AND OBLIGATIONS

Imomov Nurillo Fayzullaevich

Head of the Department of Civil Law,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (DSC) , Professor

Abstract. This article analyzes the formation and protection of civil rights and duties based on the Concept of improving the civil legislation of the Republic of Uzbekistan, approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No F-5464 dated April 5, 2019. It analyzes the legal nature of the decisions of the meeting as a basis for the formation of civil rights and duties, their place and essence as a legal fact based on foreign law, and substantiates proposals to include provisions on the decisions of the meeting in the new edition. The rules on the independence of civil rights from political rights were also analyzed in terms of their impact on the emergence of civil rights and duties, and the idea of including them in the new edition of the Civil Code was put forward. In addition, this article analyzes the issue of including in the FC the norm of the right of a person to the protection of his civil rights in case of violation, non-recognition, or conflict. In addition, the article examines the conditions, criteria, and limits of self-protection of the individual to the FC, and argues that the new requirements in this regard should be reflected in the legislation. The issue of defining the rules for the institution of lost profits in the protection of civil rights is also relevant today, and it is necessary to establish clear conditions for determining the existence and amount of lost profits. At the same time, the rules on compensation for damages caused by state bodies and officials in the protection of civil rights are also relevant today, as they are regulated on the basis of modern realities.

Keywords: civil law, obligation, protection, legal fact, the decision of the meeting, political law, property law, damage, lost profit, self-defense.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (keyingi o'rinlarda – FK)ning “Umumiy

qoidalar” nomli I bo'limi 12 ta bobni qamrab oladi va fuqarolik huquqi hamda qonunchiligi uchun asosiy va markaziy o'rin tuta-

digan qoidalarini nazarda tutadi. Mazkur bo'limda fuqarolik huquqining asosiy prinsiplari, fuqarolik qonun hujjatlarini tartibga solish predmeti doirasiga kiruvchi ijtimoiy munosabatlarning doirasi va chegaralari, fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari, amalga oshirilishi, himoya qilish asoslari va usullari kabi muhim qoidalar belgilangan.

FKning 2-bobi 8 ta moddadan iborat. 2-bo'limda fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari ro'yxati nazarda tutilgan. Biroq bu ro'yxatni to'liq deb bo'lmaydi. Zero, FKning predmeti doirasi kengayishi va unga korporativ munosabatlar kiritilishiga oid takliflar bildirilayotganligidan kelib chiqib, yig'ilish qarorlarining huquqiy tabiatini o'rganish, ularni huquq va burchlarining vujudga kelish asosi sifatida belgilash zarurati yuzaga keladi. Chunki amaliyotda turli tashkilotlar yig'ilishlarining qarorlari fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltiradi, o'zgartiradi yoki bekor qiladi. Shu bois FKning 8-moddasida belgilangan fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari ro'yxatiga yig'ilish qarorlarini kiritish masalasi muhimdir. Bundan tashqari, FKning 2-bobini takomillashtirish, bunda fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullarini kengaytirish va takomillashtirish masalalari dolzarbdir.

Material va metodlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi masalalarni tahlil qilish va ularning yechimiga oid takliflar ishlab chiqishga harakat qilindi: birinchidan, fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asosi sifatida yig'ilish qarorlarining huquqiy tabiatini tahlil qilish va uni FKga kiritish; ikkinchidan, fuqarolik huquqlarining siyosiy huquqlardan mustaqilligi masalasini o'rganish va uning mazmuni hamda qonunchilikda ifodalashning zaruratini yoritish; uchinchidan, fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullari, jumladan, shaxsning o'z huquqini o'zi himoya qilishi, boy berilgan foyda, davlat organi va mansabdor shaxs to-

monidan yetkazilgan zararni qoplashni tahlil qilish asosida ularni huquqiy tartibga solishni takomillashtirishga oid takliflarni shakllantirish.

Maqolada ushbu masalalar mahalliy olimlar tomonidan O'zbekiston qonunchiligini xorijiy davlatlar qonunchiligi bilan qiyosiy tahlil qilish asosida o'rganilib, fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari hamda ularni himoya qilishga oid FK normalarini takomillashtirishga doir takliflar ishlab chiqildi. Shuningdek, tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy bilishning huquq normalarini amaliy va nazariy sharhlash, mavjud muammolarni yoritish va ularning yechimlarini berish, umumlashtirish, mantiqiy yondashuv, tizimli tahlil usullaridan ham foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelishi muayyan yuridik faktlarga asoslanadi. Shu sababli huquq va burchlarning vujudga kelish asoslari sifatida qonunchilikda yuridik faktlar muayyan asoslarga ko'ra tizimlashtirilgan. FKning 2-bobida fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari sifatida keltirib o'tilgan holatlar (8-moddada) xatti-harakatlar va hodisalar sifatida yuridik faktlarning asosiy turlarini qamrab olgan. Biroq bugungi kunda fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari bu boradagi eng muhim asoslarining barchasi hamda hozirda huquqni qo'llash amaliyotida keng qo'llanilayotgan holatlarni nazarda tutmaydi. Ana shunday asoslardan biri sifatida "yig'ilish qarorlari" instituti alohida o'rin tutadi.

Ma'lumki, turli tuzilmalar: yuridik shaxslar, korporativ tuzilmalar, kreditorlar yig'ilishi, yig'inlar, majlislar yakunda muayyan qaror qabul qiladi. Masalan, dissertatsiya yuzasidan kafedra yig'ilishining qarori, aksiyadorlik jamiyatlari umumiy yig'ilishining qarori, xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatining qarori, kasaba uyushmasi yig'ilishining qarori, universitet kengashining qarori va hokazo. Mazkur qarorlar, o'z navbatida, fuqarolar

uchun muayyan huquq va majburiyatlarni vujudga keltirishi mumkin. Masalan, tadqiqotchining doktorlik dissertatsiyasi kafedra yig'ilishida muhokama qilinib, dissertatsiya himoyasining keyingi bosqichiga tavsiya etilishi u tomonidan dissertatsiyani himoyaga qabul qilishni so'rab, Ilmiy kengashga murojaat qilish huquqini vujudga keltiradi. Bunga asos esa kafedra yig'ilishining qarori hisoblanadi.

Yuridik adabiyotlarda yig'ilish qarorlari ning fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asosi hisoblanishiga oid fikrlar bildirilgan. Xususan, S.S. Krivusheva talqiniga ko'ra, "yig'ilish qarorini qabul qilish fuqarolik-huquqiy hamjamiyatni boshqarishni amalga oshirish usuli hisoblanadi va yig'ilish qarorini qabul qilish orqali boshqaruvni amalga oshirish qonunchilikda shu turdagi fuqarolik-huquqiy hamjamiyat uchun nazarda tutilgan yoki tutilmaganligidan qat'i nazar, bitta obyektga (intellektual faoliyat natijalaridan foydalanish bo'yicha huquq egalari bo'lgan hammaulliflar qarori; ulushli mulk ishtirokchilarining qarori) nisbatan huquqlarni amalga oshirish yoki birgalikda faoliyat to'g'risidagi shartnomadan kelib chiqadigan majburiyatlar bo'yicha huquqlarni amalga oshirish (sheriklarning umumiy ishlariga oid qaror)da namoyon bo'ladi" [1]. Fikrimizcha, yig'ilish qarori ushbu yig'ilish ishtirokchilarining barchasi yoki ulardan bir nechtasi yoxud bittasining huquq va manfaatlari doirasidagi masala yuzasidan qaror qabul qilish orqali muayyan fuqarolik huquq va majburiyatlarni yuzaga keltiradi. Masalan, xususiy uy-joy mulkdorlari shirkati yig'ilishining qarori bilan qo'shnilaridan biriga shirkat a'zolari umumiy mulkining muayyan qismidan foydalanishga oid qaror qabul qilinishi ushbu qo'shniga muayyan huquqni vujudga keltiradi.

Yig'ilish qarorini fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asosi sifatida FKning 8-moddasida sanab o'tiladigan alohida bandda ifodalash va mazkur moddada keltirilganlaridan alohida mustaqil bandda

belgilash, avvalo, ushbu asosning fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltirishning boshqa asoslaridan farq qiluvchi jihatlar bilan ajralib turishidan kelib chiqadi. Ko'pchilik mutaxassislar [2] "yig'ilish qarorlari"ni huquqiy tabiatiga ko'ra bitimlarga yaqin deb hisoblaydi va ushbu yuridik fakti ko'p tomonlama bitimlar doirasida tahlil qiladi. V.K. Andreev bu borada o'z munosabatini bildirar ekan, yig'ilish qarorlari va ko'p tomonlama bitimlarning farqli jihatlariga to'xtalib o'tadi va quyidagi mulohazalarni bildiradi: "Qaror yig'ilishda ko'rib chiqish uchun qo'yilgan masala yuzasidan ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi. Buni bitim tuzish usuli sifatida e'tirof etish mumkin emas. Qaror qabul qilishning har bir ishtirokchisi "ha" yoki "yo'q" tarzida o'z erkini ifodalashi mumkin. Yig'ilish qarorini qabul qilish ishtirokchisining erkini ifoda etish bitim tomonlarining xohishini ifoda qilishdan farq qiladi, chunki ular turli xildagi huquqiy oqibatlarga qaratiladi. Muayyan masalada yig'ilish ishtirokchilari tomonidan uning vakolati doirasiga kiradigan masalalar bo'yicha qabul qilingan qarorlar, qoidaga ko'ra, boshqaruvga oid qarorlar hisoblanadi. Yig'ilish ishtirokchilarining erki bitim tuzishdagi kabi muxtor emas, zero, fuqarolik hamjamiyati ishtirokchilarining huquqi, birinchi navbatda, korporatsiya ishtirokchilarining huquqi odatdagi subyektiv huquqlardan farqli ravishda korporatsiyaning har bir a'zosi-ga boshqasini xabardor qilgan holda tegishli bo'ladi" [3].

A.V. Yegorovning fikricha, aksiyadorlar yig'ilishining qarori bitimlarning alohida turi hisoblanadi, chunki bitimlarning umumiy belgilariga javob bergani holda, yig'ilish qarorlari bitimlardan yig'ilishda ishtirok etayotganlarning umumiy nuqtayi nazarini shakllantirishda qaror istaklarning to'liq mos kelishi (an'anaviy bitim) asosida yoki ko'pchilik ovoz bilan qabul qilinishi mumkin [4].

Fikrimizcha, yig'ilish qarorlari va bitim ham fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga

qaratilgan harakat hisoblanadi. Biroq yuridik faktlarning mazkur ikkala usuli muayyan jihatlarga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Birinchidan, yig'ilish qarorlari kun tartibidagi masala yuzasidan o'tkaziladigan muhokamalar va fikrlar xilma-xilligi asosida qabul qilinishi, bunda qaror uchun ovoz berishning turli usullari qo'llanilishi mumkin. Bu jihat har doim ham bitimlarda kuzatilmaydi. Shuningdek, bitimlarda erkni ifodalash usuli sifatida harakat og'zaki yoki yozma shakllarda namoyon bo'lsa, yig'ilish qarorlarida harakat yig'ilish o'tkazilganligini tasdiqlovchi hujjat bo'lgan bayonnomada ifodalanadi. Qolaversa, yig'ilishda qabul qilingan qaror tegishincha asoslantirilishi, bunday qarorga kelinganligining sababi va shartlari tushuntirilishi hamda ovoz berish natijasiga qarab ijobiy yoki salbiy mazmundagi yoki rozilik berish yoki inkor etish ma'nosidagi erk-irodaga kelinganligi bildirilishi lozim. Bitim esa unda ishtirok etayotgan shaxs yoki shaxslarning erkini ifoda etishi orqali amalga oshiriladi.

Ta'kidlash lozimki, FKga yangi institut sifatida kiritilishi taklif etilayotgan "yig'ilish qarorlari" xorijiy mamlakatlar qonunchiligida ancha vaqtlardan buyon qo'llanib kelinadi. Jumladan, Germaniya Grajdanklik Tuzuklari (GGT) va german sivilistik adabiyotlarida "qaror" termini ancha faol qo'llaniladi va quyidagilarda namoyon bo'ladi: turli birlashmalarning boshqaruvi (Verein) – 28-§ va 70-§; birlashma ishtirokchilarining umumiy yig'ilishida – 32-§; shirkat ishtirokchilarida – 712-§; bitta huquq tegishli bo'lgan shaxslar tomonidan boshqaruv va foydalanishga oid qarorlarda – 745-§.

Bundan tashqari, ushbu termin ko'pincha korporativ huquqda aksiyadorlik jamiyatlari umumiy yig'ilishi, ishtirokchilari va boshqalar tomonidan qabul qilingan hujjatlarni ifodalashda qo'llaniladi. Zero, qarordagi erkning ifodalanishi korporativ huquqning barcha jabhalari uchun an'anaviy ko'rinish hosil qiladi. Shu sababli qarorni bitim sifatida talqin etish muayyan ma'noda qiziqish

uyg'otishi mumkin [5]. Aksiyador (ishtirokchi)lar umumiy yig'ilishining qarorini qabul qilish uchun bitimdagi kabi barcha ishtirokchilarning roziligi talab etilmaydi. Bunda ushbu qarorga qarshi bo'lgan yoki betaraf qolgan ishtirokchilarning irodasi ko'pchilikning xohishiga bo'ysundirilishi prinsipi amal qiladi.

German huquqida ham yig'ilish qarorlarining huquqiy tabiati borasida turlicha qarashlar borligini kuzatish mumkin. Bir qator mualliflar [6] yig'ilish qarorlarini fuqarolik-huquqiy bitimlar va shartnomalarning bir turi sifatida talqin etsa, boshqa adabiyotlarda [7] yig'ilish qarorlari shartnomalar va umumiy harakatlar bilan birga ko'p tomonlama bitim deb hisoblanadi.

Avstriya fuqarolik huquqiga oid darsliklardan birida yozilishicha, "bitimlarning alohida turini qarorlar nomli bitimlar tashkil etadi. Ular jamoaviy uyushma (birlashma, jamiyat)larning erkini ifodalashi natijasi bo'lib, bunday natijaga ishtirokchilar yoki organlarning xohishi asosida kelinadi. Faqat taraflarni bog'lab turadigan shartnomalardan farqli ravishda, qarorlar tegishli tartibda xabar berilganiga qaramasdan, qarorni qabul qilishda ishtirok etmagan yoki unga qarshi ovoz bergan boshqa ishtirokchilarni ham bog'laydi. Odatda, qarorlar ichki munosabatlarni tartibga soladi, masalan, tegishli organning ko'rsatmalari. Qarorlar uchinchi shaxslarga nisbatan ham huquqiy ta'sirga ega bo'lishi uchun bu holat qarorning o'zida yoki qonunchilikda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan bo'lishi talab etiladi" [8].

Fikrimizcha, yig'ilish qarorlari bitim to'g'risidagi an'anaviy tasavvurlar va qarashlardan farq qiladi. Shu sababli yuridik faktning mazkur turini fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asosida sifatida FKda nazarda tutish muhim ahamiyatga ega. Chunki yig'ilish qarorlarini qabul qilish, ularni yuridik sifatida tan olish, ular yuzasidan nizolashish, haqiqiy emas deb topish turlicha qoidalar, asosan, ichki tartib qoidalarga

bo'ysundirilganligi bilan bitimlardan farq qiladi.

FKning yangi tahririga kiritish taklif etilayotgan novellardan biri “fuqarolik huquqlaridan raqobatni cheklash, shuningdek, bozorda ustun mavqeni suiiste'mol qilish, insofsiz raqobat maqsadida foydalanishga yo'l qo'yilmasligi” hisoblanadi. Ma'lumki, fuqarolik huquqlari to'sqinliksiz amalga oshiriladi va bunda shaxs o'z xohishi va manfaatlaridan kelib chiqib, o'ziga tegishli huquqni amalga oshirishi yoki amalga oshirish vakiliga yuklashi yoki umuman bu huquqlarni amalga oshirmasligi mumkin. Bunda huquqlarini amalga oshiruvchining insofli harakat qilishi hamda suiiste'mollikka yo'l qo'yilmasligi talab etiladi. Biroq fuqarolik huquqlarini amalga oshirishga oid qoidalarini belgilagan FK amaldagi tahririning 9-moddasida monopol subyektlar hamda insofsiz raqobat yo'lida huquqlardan foydalanishga yo'l qo'yilmasligiga oid qoida nazarda tutilmagan. Bundan farqli ravishda Qozog'iston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 11-moddasida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda raqobatni cheklash va ustun mavqeni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi kabi qoidalar belgilangan. Bu qoidalarining belgilanishi, o'z navbatida, monopoliyaga qarshi kurashning qo'shimcha usullarini belgilash hamda bu holat fuqarolik-huquqiy nuqtayi nazardan ham inkor etilishini mustahkamlaydi.

FKning yangi tahririga kiritilishi nazarda tutilayotgan yangi qoidalardan yana biri – bu fuqarolik huquqlarining siyosiy huquqlardan mustaqilligidir. Har qanday hollarda ham fuqarolik huquqi subyektlariga tegishli bo'lgan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlar siyosiy huquqlardan mustaqil bo'lishi hamda ularning amal qilishi siyosiy huquqlarga bog'liq bo'lmasligi lozim. M.K. Suleymenovning fikricha, “inson yoki fuqaroning yoki fuqaroga mansub asosiy huquqlar Konstitutsiyada belgilangan. Ushbu huquqlarning aksariyat qismi u yoki bu darajada fuqaro-

lik huquqi bilan tartibga solinadi va bundan faqat siyosiy huquqlar mustasnodir” [9].

Fikrimizcha, siyosiy huquqlar FKning tartibga solish predmeti tarkibiga kirmaydi va ularni belgilash, o'rnatish va huquqiy tartibga solish boshqa huquq sohalari tomonidan amalga oshiriladi. Biroq ayrim o'rinlarda siyosiy huquqlar fuqarolarning mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlari bilan bog'liq bo'lishi, ularga ta'sir ko'rsatishi va ularni huquqiy tartibga solish yo'nalishini belgilash mumkinki, bu holat huquqiy tartibot hamda demokratik nuqtayi nazardan o'rin-sizdir. Chunki siyosiy huquqlar shaxsning fuqarolik huquqlari, ya'ni mulkiy huquqlaridan mustaqil holda amal qilishi lozim. Shaxsning siyosiy huquqlari cheklanishi yoki siyosiy huquqlari amalga oshirilishi uning mulk huquqiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatmasligi hamda unga qonun nuqtayi nazaridan daxl etmasligi lozim. Shu sababli fuqarolik huquqlari (sivil huquqi, xususiy huquq)ni siyosiy huquqlardan mustaqilligini FKda belgilash o'rinlidir.

Shaxslarning o'z huquqlarini himoya qilishga bo'lgan huquq turli usul va yo'llar bilan amalga oshiriladi. Shaxsning huquqlarini himoya qilishga bo'lgan huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim normalarida muayyan huquqlar doirasida (13-, 26-, 27-, 37-moddalar) yoki sud orqali himoya qilinish huquqi sifatida kafolatlangan (44-modda). Biroq shaxsning fuqarolik huquqlarini himoya qilishga bo'lgan huquqi mavjudligi va bu himoya ayni paytda shaxsning manfaatlarini ham qamrab olishi fuqarolik qonunchiligida asosiy qoida sifatida belgilanmagan va nazarda tutilmagan. Albatta, amaldagi FKning 10-moddasida sud orqali himoya va 11-moddasida himoya usullari belgilangan. Biroq bu qoidalar shaxsning himoyaga bo'lgan muhim va asosiy huquqi mavjudligini to'liq ifoda etmaydi, aksincha, muayyan aniq olingan holatlarga qarshi usullarni nazarda tutadi, xolos. Shu sababli ham shaxsning o'z fuqaro-

rolik huquqlarini himoya qilish huquqi va bu huquq qaysi holatlarga nisbatan yuzaga kelishi borasidagi qoidani FKning yangi tahririda ifodalash zarur. Bunda shaxs o'z huquqlarini quyidagi hollarda himoya qilishga haqli:

- 1) fuqarolik huquqlari buzilganda;
- 2) fuqarolik huquqlari tan olinmaganda;
- 3) fuqarolik huquqlari yuzasidan nizolashilayotganda.

Mazkur uchala holatda shaxs o'z huquqlarini himoya qilish yuzasidan tegishli organlar, tashkilotlar yoki shaxslarga murojaat qilish hamda himoyaning qonunchilikda belgilangan mutanosib usuli qo'llanilishini talab qilishga haqli [10]. Masalan, shaxsning huquqlari buzilishi davom etayotgan bo'lsa, bunday buzilish to'xtatilishi va buzilish oqibati yetkazilgan zarar qoplanishini talab qilish huquqiga ega.

Qonuniy manfaatlarni himoya qilish huquqni himoya qilishdan biroz farq qiladi. Chunki qonuniy manfaat hali huquq darajasida mavjud bo'lmaydi, balki shaxsning huquqni amalga oshirish uchun qaratilgan qiziqishi va harakatlarini ifodalaydi. Manfaatni himoya qilish orqali manfaatdor shaxs o'z huquqini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, ruhiy kasal shaxsning kreditori yoki oila a'zolari uni muomalaga layoqatsiz deb topish va unga vasiy tayinlanishdan manfaatdor hisoblanadi. Vasiy tayinlanishi ushbu shaxslarning muomalaga layoqatsiz shaxsga nisbatan o'z talablarini bildirish huquqini yuzaga keltiradi. Shu bois qonunchilikka manfaatni himoya qilish huquqining kiritilishi shaxsga kelajakda o'zining subyektiv huquqlarini ta'minlash imkonini beradi.

Fuqarolik huquqlarini shaxsning o'zi himoya qilish instituti – huquqni himoya qilishning eng qadimiy usullaridan biri hisoblanadi [11]. Hali davlat va jamiyatda huquqni himoya qilishning muayyan usullari shakllanmagan davrlardan o'z mol-mulki, hayoti va sog'lig'i, yaqinlarini har qanday tajovuz va buzilishlardan himoya qilishgan

va bunda himoyaning muayyan chegaralari keyinchalik, ya'ni davlat va huquq rivojlanishi bilan belgilangan [12]. Bugungi kunda ham shaxsning o'z huquqlarini himoya qilish borasida umumqabul qilingan muayyan qoidalar va ushbu himoyaning chegarasi borasida shartlar mavjud. Xususan, FKning 13-moddasida quyidagi shartlar belgilangan:

- himoya huquqni buzishga mutanosib bo'lishi kerak;

- himoya huquq buzilishining oldini olish uchun zarur harakatlar doirasidan chetga chiqmasligi zarur.

Biroq mazkur shartlar shaxsning o'z huquqini o'zi himoya qilish bilan bog'liq harakatlar doirasi, ularning chegaralarini to'liq ifoda etmaydi. Ayrim davlatlarda shaxsning o'z huquqlarini o'zi himoya qilish usuliga oid qoidalar birmuncha kengroq belgilanganligini ko'rish mumkin. Jumladan, Germaniya Grajdanklik tuzuklarining 229–230-§lari [13], Gruziya Grajdanklik kodeksining 118–119-moddalarida [14] shaxsning o'z huquqini himoya qilish bilan birga huquqni himoya qilishda “o'z-o'ziga yordam” sifati da qarzdor shaxsni “ushlab turish” hamda qarzdorga tegishli ashyoni “olib qo'yish”ga yo'l qo'yilishi va uning chegaralari belgilangan. Bunda “ushlab turish” va “olib qo'yish” muayyan shartlar va qat'iy chegara doirasida amal qilishi mumkinligi o'rnatilgan. Xususan, qarzdor shaxs yashirinishi yoki uning zimmasidagi harakatni bajarishga nisbatan huquqqa xilof harakatining oldini olish maqsadida “ushlab turilishi” mumkin. Qarzdorga tegishli ashyoni “olib qo'yish” chorasini ham majburiyatni bajarish yoki qarzdor shaxsning kreditorga nisbatan noqonuniy xatti-harakati payini qirqish maqsadida qo'llanilishi mumkin [15]. “Ushlab turish” va “olib qo'yish” choralarini faqatgina vakolatli organlar o'z vaqtida himoyani ta'minlamagan va ushbu choralarini zudlik bilan qo'llamaslik huquqni amalga oshirish imkoniyatining yo'qotilishi yoki sezilarli darajada qiyinlashishiga olib kelsa, tatbiq etilishiga yo'l qo'yiladi.

Fikrimizcha, shaxsning o'z huquqlarini o'zi himoya qilish usulini "ushlab turish" va "olib qo'yish" choralari bilan to'ldirish hamda ularning aniq va qat'iy chegaralarini ifodalash lozim. FKning yangi tahririga "ushlab turish" va "olib qo'yish"ni shaxsning o'z huquqini o'zi himoya qilishning choralari sifatida kiritish kreditor va huquqlari buzilgan shaxsning manfaatlariga xizmat qilishi bilan birga, turli suiiste'molliklarga sabab bo'lishining oldi olinishiga oid shartlarni belgilash ham talab etiladi. Shu bois shaxs o'z huquqining vakolatli davlat organlari tomonidan o'z vaqtida himoya taqdim etilmaganida va o'z huquqini zudlik bilan himoya qilmasa, "keyin kech bo'lishi" yaqqol ko'rinib turgan hollardagina amal qilishi va bu choralarga haqida zudlik bilan shu organlarga xabar berish sharti bilan yo'l qo'yilishi lozim. Mazkur choralarga ayni paytda "ushlab turilgan" shaxsning umuminsoniy huquqlarini buzmasligi, odob-axloq qoidalari doirasida qo'llanilishi zarur. Bunday qoida Ukraina Grajdanklik kodeksining 19-moddasi 1-qismi ikkinchi xatboshisida ham o'z ifodasi topgan va o'z huquqini o'zi himoya qilish tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "O'z huquqini o'zi himoya qilish shaxs tomonidan qonun bilan taqiqlanmagan va jamiyatning axloq asoslariga zid bo'lmagan huquqqa xilof harakatga qarshi vositalar hisoblanadi" [16].

FKning yangi tahriri loyihasiga kiritilishi taklif etilayotgan fuqarolik huquqlarini himoya qilishning yana bir muhim usuli zarar tarkibidagi boy berilgan foydani aniqlashtirishga oid qoidalar hisoblanadi. Amaldagi FK "boy berilgan foyda"ni odatdagi fuqarolik muomalasi sharoitida olinishi nazarda tutilgan daromad sifatida talqin etadi (14-moddaning ikkinchi qismi) hamda uning mavjudligi va miqdorini aniqlashga oid quyidagi mezonlarni belgilaydi:

1) huquqni buzgan shaxs buning natijasida qo'lga kiritgan daromadi miqdori – boy berilgan foydaning miqdoriga teng bo'lishi mumkin (14-moddaning uchinchi qismi);

2) kreditor tomonidan foyda topish maqsadida ko'rilgan choralarga va tayyorgarlik holati – boy berilgan foyda mavjud yoki mavjud emasligini belgilovchi identifikator hisoblanadi (324-moddaning uchinchi qismi).

Biroq mazkur ikki qoida boy berilgan foydaning mavjud yoki mavjud emasligi hamda uning miqdorini aniqlash uchun yetarli hisoblanmaydi. Chunki bu umumiy qoidalar boy berilgan foyda xususida nizo kelib chiqqanda, talabni isbotlash va unga huquqiy baho berish uchun aniq huquqiy mexanizmni ifodalaymaydi. Bu holatda boy berilgan foydani talab qilayotgan huquqi buzilgan shaxs foyda olinishi mumkinligi ehtimolini aniq dalillar va tegishli hujjatlar asosida isbotlashi lozim bo'lganidek [17], sud boy berilgan foyda bo'yicha talabga baho berishda muayyan qoidalar hamda mezonlarga tayanishi zarur. Masalan, bunday mezonlar sifatida boy berilgan foydada boshqa shaxs aybining mavjudligi, aybli harakat va boy berilgan foyda o'rtasidagi sababiy bog'lanish hamda huquqi buzilgan shaxsning boy berilgan foydadan mahrum bo'lganligini isbotlovchi hujjatlar (masalan, kelajakda bajarilishi nazarda tutilgan, biroq huquqi buzilganligi sababli ijro etilmay qolgan shartnomalar, yuk xati, tovarlarni jo'natish yuzasidan tayyorlangan boshqa hujjatlar va shu kabilar)ni sanab o'tish mumkin. Boy berilgan foydani talab qilishda huquq buzilish payti emas, balki boy berilgan foydani qoplash to'g'risidagi talabni bajarish payti muhim ahamiyat kasb etadi [18]. Chunki boy berilgan foydani qoplash to'g'risidagi talabni bajarish paytiga kelib, sud tomonidan voqealar rivoji qanday kechganligiga baho berish hamda taraflarning xatti-harakatlari tizimini "tarozi"ga solish mumkin [19]. Masalan, sotuvchi xomashyoni yetkazib berishni kechiktirganligi sababli sotib oluvchi o'zining boshqa kontragenti bilan tuzgan tayyor sotish to'g'risidagi shartnomasi bekor qilindi va sotib oluvchi bu vaziyat ishlab chiqargan tayyor mahsulotini arzonroq bahoda qismlarga bo'lib, reali-

zatsiya qilishiga to'g'ri keldi. Bu holatda sotib oluvchining kontragenti bilan tuzgan tayyor mahsulotni sotish to'g'risidagi shartnomasidan oladigan daromadi hamda mahsulotni qismlarga bo'lib, bir nechta kontragentlarga realizatsiya qilishidan olingan daromadi o'rtasidagi farq uning mahsulot kechiktirib yetkazib berilganligi munosabati bilan boy berilgan foydasi sifatida ko'riladi.

FKning yangi tahriri 2-bobiga kiritish taklif etilayotgan navbatdagi o'zgartirish davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zararni qoplashga oid qoidalar bilan bog'liq. Ma'lumki, davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zararlar ushbu organlar va shaxslarning no-qonuniy, shuningdek, qonuniy xatti-harakatlari natijasida yuzaga kelishi mumkin [20].

Tadqiqot natijalari tahlili

Amaldagi qonunchilik davlat organlari va ular mansabdor shaxslarining g'ayriqonuniy xatti-harakati uchun zararni qoplash majburiyatini yuklaydi (15, 990-moddalar). Biroq fuqarolik huquqlarini himoya qilish usuli sifatida zararni qoplash u qanday harakat natijasida yetkazilishiga emas, asosan, uni qoplashga qaratiladi va zararni qoplashdan ozod etish asoslari masalaning ikkinchi jihati sifatida qaraladi. Albatta, zararni qoplashdan ozod etish asoslari FKning 57-bobi qoidalarida o'z ifodasini topgan. Lekin ushbu bobda qonuniy harakatlar natijasida yetkazilgan zararni qoplashga oid aniq qoida belgilangan (985-moddaning beshinchi qismi). Biroq bu holat fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullarini nazarda tutuvchi FKning 2-bobida nazarda tutilmagan. Mazkur bo'shliqni to'ldirish maqsadida davlat organlari va ular mansabdor shaxslarining qonuniy harakatlari natijasida yetkazilgan zararni qoplashga oid qoidalarni FKning yangi tahririda alohida moddada ifodalash lozim [21].

Xulosalar

Shu bilan birga, amaldagi FKning 15-moddasi zararni qoplash majburiyati bevosita zararni yetkazgan mansabdor

shaxs zimmasiga yuklatilishi mumkinligi qoidasi borasida keyingi paytlarda ko'plab fikrlar bildirilmoqda. Bir qator mutaxassislar davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zararlarini qoplash majburiyati sudning qarori bilan aybdor bo'lgan mansabdor shaxsning zimmasiga yuklanishiga oid norma "ishlamaydigan" va amalda o'zini "oqlamasligi"ni bildirishgan. Gap shundaki, mansabdor shaxs o'zining davlat xizmatchisi sifatidagi vazifalarini bajarishda bevosita davlat nomidan faoliyat yuritadi va shu sababli uning xatti-harakatlari oqibatida yuzaga keladigan huquq va majburiyatlar fuqarolik huquqi subyekti sifatida davlatda vujudga keladi. Shu bois davlatning vakili bo'lgan mansabdor shaxsning xatti-harakatlari uchun javobgarlik davlatning zimmasida bo'lishi lozim. Shu sababli FKning yangi tahririda davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zarar davlat tomonidan qoplanishiga oid qoida bilan cheklanish o'rinli bo'ladi.

Xulosa sifatida aytganda, FKning yangi tahririni "fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelishi hamda ularni himoya qilish" deb nomlangan 2-bobiga kiritish taklif etilayotgan yangi qoidalar sivilistik tafakkurning bugungi rivojlanish darajasi hamda fuqarolik-huquqiy tartibga solishdagi mavjud muammo va bo'shliqlarni to'ldirish zaruratidan kelib chiqib taklif etilmoqda. Zero, hozirgi kunda fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari hamda ularni himoya qilish usullari yangi qoidalar va huquqiy mexanizmlar bilan boyib bormoqda. Bunda fuqarolik huquqlarining vujudga kelish asosi sifatida "yig'ilish qarorlari"ni belgilash hamda huquqni himoya qilishda "fuqarolik huquqlarining siyosiy huquqlardan mustaqilligini" belgilash, boy berilgan foydani aniqlash mezonlarini nazarda tutish hamda davlat organlari va mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zararni qoplash asoslari va tartibotini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Krivusheva S.S. Resheniya sobraniy kak yuridicheskiye fakti v rossiyskom grajdanskom prave [Assembly Decisions as Legal Facts in Russian Civil Law]. Abstract of PhD dissertation. Yekaterinburg, 2018.
2. Krashennnikov Ye.A., Baygushev Y.V. Odnostoronniye i mnogostoronniye sdelki [Unilateral and multilateral transactions]. *Vestnik VAS RF – Bulletin of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation*, 2012, no. 7. Available at: <https://center-bereg.ru/b3355.html/>.
3. Andreyev V.K. Resheniya sobraniy [Meeting decisions]. *Sivilist – Sivilion*, 2013, no. 3, pp. 63-72.
4. Yegorov A.V. Zakon i praktika: ot bor'bi k yedinstvu [Law and practice: from struggle to unity]. *Ej-Yurist*, 2004, no. 3.
5. Gesellschaftsrecht [Company law]. Von Hueck, 2003, p. 145.
6. Wolf M. Allgemeiner Teil des Rechts von Dr. Karl Larenz [General part of the law of Dr. Karl Larenz]. Revised. and ext. Ed., 2004, pp. 406–408.
7. Brox H. Allgemeiner Teil des BGB [General part of the Civil Code]. Revised. ed. Berlin, 1999, p. 56.
8. Grundriss des Rechts: Band I. Auf Grundlage der von Dr. Helmut Koziol und Dr. Rudolf Welser [Outline of Law: Based on Dr. Helmut Koziol and Dr. Rudolph Welser]. 13 ed. Vienna, 2006, vol. 1, p. 114.
9. Suleymenov M.K. Grajdanskoye pravo i obespecheniye prav lichnosti v sovremennykh usloviyakh [Civil law and ensuring the rights of the individual in modern conditions]. *Vestnik Instituta zakonodatelstva RK – Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan*, 2017, no. 1, p. 84.
10. Grazhdansko-pravovaya zashhita imushchestvennykh prav subyektov grazhdanskikh pravootnosheniy [Civil legal protection of property rights of subjects of civil legal relations]. Ed. V.P. Kutinoy. St. Petersburg, Publishing house of St. Petersburg University of Management and Economics, 2014, p. 148.
11. Izmaylova Ye.V. Zashhita grazhdanskikh prav: podhody k ponimaniyu [Civil Rights Protection: Approaches to Understanding]. *Zhurnal o prave – Law Journal*, 2018, no. 2.
12. Bogdanov D.Ye. Analiz pravovykh podhodov k vozmeshheniyu chistykh ekonomicheskikh poter' v zarubezhnom prave [Analysis of legal approaches to compensation for net economic losses in foreign law]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-pravovyh-podhodov-k-vozmescheniyu-chistykh-ekonomicheskikh-poter-v-zarubezhnom-prave/>.
13. Grajdanskiy Ulojeniyе Germanii [Civil Code of Germany]. Available at: <http://oceanlaw.ru/wp-content/uploads/2018/02/1900-1.pdf/>.
14. Grajdanskiy kodeks Gruzii [Civil Code of Georgia]. Available at: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31702?publication=117/>.
15. Shevtsov S.G. Conceptual basis for determination of limits of free discretion for the subjects of civil relations. *Defects in Russian legislation*, 2012, no. 3, pp. 82–86.
16. Grajdanskiy kodeksi Ukraini [Civil Code of Ukraine]. Available at: <https://urst.com.ua/ru/act/gku/>.
17. Van Boom W.H. Pure Economic Loss. A Comparative Perspective. Pure Economic Loss. Wien, N.Y., 2004.
18. Palandt. Buergerliches Gesetzbuch [Civil Code]. Revised ed. Publisher C.H. Beck, Munich, 1998, p. 288.
19. Markesinis B.S., Unberath H. The German Law of Torts: A Comparative Treatise. 4th ed. Oxford, 2002.
20. Shemelev K.S. K voprosu o vozmeshhenii ubytkov, prichinyonnykh gosudarstvennymi organami i organami mestnogo samoupravleniya kak mery grazhdansko-pravovoy otvetstvennosti [On the issue of compensation for losses caused by state bodies and local governments as a measure of civil liability]. Available at: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25644340/>.
21. Kuldashev N.A. Ichki ishlar organlari delikt munosabatlar subyekti sifatida [The law enforcement agencies as a subject of tort relations]. Abstract of Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2021, p. 30.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
y.f.d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 30.08.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 97.

TDYU tipografiyasida chop etildi.